

УДК 343.982.34

Х.М. Коцюлим, головний судовий експерт

Івано-Франківського науково-дослідного експертно-криміналістичного центру МВС України

ОНТОЛОГІЧНІ ТА ГНОСЕОЛОГІЧНІ КОРЕНІ ВИНИКНЕННЯ ПОМИЛОК У СФЕРІ ДАКТИЛОСКОПІЧНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

Досліджено проблематику експертних помилок у судово-експертній діяльності, проаналізовано онтологічні та гносеологічні корені їх виникнення.

Ключові слова: експертна помилка, онтологічні та гносеологічні причини дактилоскопічних помилок.

Исследована проблематика экспертных ошибок в судебно-экспертной деятельности, проанализированы онтологические и гносеологические корни их возникновения.

The article is devoted to probe of problemation of expert errors in judicial and expert activity, the author analyses the specific of their ontological and epistemological reasons.

Пізнання — багаторівневий процес побудови знання, але вирішальну роль у ньому відіграє розумова активність людини, що виявляється у конструюванні образів, моделюванні ситуацій, реконструкції подій, обґрунтуванні понять і теорій, за допомогою чого людина оптимізує свою діяльність.

У сучасній гносеології істина постає у вигляді процесу, у якому людина, використовуючи складники знання та пізнання, створює виправдані, сталі інтелектуальні інструменти та засоби своєї життєдіяльності. Найрозвиненішим спеціалізованим видом пізнавальної діяльності є наука, яка містить систему ефективних методів продукування, накопичення та використання знань [1, с. 349].

Експертне пізнання за своїм змістом є різновидом пізнання певного факту, що базується на тих самих принципах, що й будь-який інший вид пізнання в ході розслідування та судового розгляду кримінальної справи. Розбіжності стосуються як процесуальної форми, так і засобів та методів пізнання [2, с. 5]. С.І. Кобзар та М.Я. Сегай акцентують увагу на практичному вирішенні експертами і спеціалістами завдань як системі прийомів пізнання, технічних засобів і технології їх практичної реалізації [3, с. 20].

Теоретичним підґрунтям пізнавальної діяльності суб'єктів використання спеціальних знань є криміналістичне вчення про зв'язки взаємодії, в основі якого лежить принцип одержання доказової інформації в результаті взаємного відображення властивостей взаємодіючих об'єктів у процесі підготовки, вчинення та приховування злочину [4, с. 5—7].

У цьому контексті сліди дактилоскопічного походження є результатом механіч-

ної взаємодії слідоутворюючого об'єкта (долонної поверхні руки людини) зі слідо-сприймаючим (об'єктом речової обстановки), що відображають різні властивості та ознаки людини, яка їх залишила.

За допомогою слідів рук вирішують комплекс головних криміналістичних завдань:

- ситуаційних (встановлення механізму та умов слідоутворення, виявлення стороннього впливу на сліди рук після моменту слідоутворення тощо);
- діагностичних (визначення, яким пальцем якої руки залишено слід, встановлення особливостей рук людини, яка залишила сліди, як-от: відсутність пальців, наявність шрамів тощо);
- ідентифікаційних (ототожнення особи за слідом, виявлення збігу двох слідів тощо).

Є підстави стверджувати, що сліди — це своєрідна сполучна ланка між подією, яка мала місце в минулому, і способами пізнання цієї події, що ґрунтуються на використанні спеціальних знань. Різні властивості об'єктів, які відображаються, і способи вираження цих властивостей у слідах зумовлюють можливість поєднати онтологічні передумови криміналістичного дослідження слідів рук із гносеологічними правилами пізнання обставин за допомогою основних методів вирішення ідентифікаційних, діагностичних і ситуаційних завдань.

На сучасному етапі розвитку дактилоскопії у слідах-відбитках рук людини пропонується досліджувати інформаційні поля, які характеризують:

- ознаки навичок людини, що виявляються в механізмі слідоутворення;
- антропометричні та соматичні ознаки людини та її рук;
- морфологічні ознаки долоні;
- папіляроскопічні ознаки долонної поверхні;
- біологічні ознаки потожирової речовини;
- одорологічні ознаки людини;
- дерматогліфічні ознаки.

Окрему групу утворюють ознаки взаємодії слідоутворюючого та слідо-сприймаючого об'єктів, які характеризують властивості не лише самих об'єктів, але й механізм їх взаємодії [3, с. 27].

Сутність пізнавальної діяльності експерта-дактилоскопіста передбачає:

- мислене оперування визначеною сукупністю фактів, встановлення нових фактів з метою пізнання об'єктивної істини у справі;
- домінування евристичних прийомів над алгоритмічними;
- передбачення подій і формулювання експертних версій за допомогою логічних ототожнень, які пояснюють походження, умови та механізм слідоутворення у межах дактилоскопічного дослідження, визначення шляхів і методів їх перевірки, оцінювання проведеного дослідження та формулювання висновків.

Доказове значення висновку експерта залежить від його правильності та правдивості, відсутності внутрішніх суперечностей, точності та достовірності всіх дій, оцінок і висновків експерта у процесі та за результатами виконаного дослідження. Висновок експерта має бути бездоганим, що потребує своєчасного розпізнавання експертних помилок і запобігання їм, викорінення причин, що їх породжують [5, с. 214].

З огляду на ймовірність допущення помилок у діяльності судового експерта доцільно розглянути такі особливості його пізнавального процесу, які утворюють

проблемні ситуації і відіграють роль чинників, що сприяють виникненню помилок, які прийнято називати коренями помилок. Особливості процесу пізнання, які породжують помилки і лежать в їх основі, А.Ф. Селиванов називає гносеологічними коренями помилок [6, с. 66].

На увагу насамперед заслуговують гносеологічні корені експертних помилок поза безпосереднім процесом дослідження, які зумовлені неправильними діями інших осіб. Так, підготовка і призначення судової експертизи, що належить до компетенції інших підрозділів, у разі неправильної дії працівників цих підрозділів може призвести до помилкового висновку експерта або виключити його з числа джерел доказів, якщо експерт своєчасно не встановить факт надання недостовірної інформації. Дійсно, дактилоскопічне дослідження може бути виконано бездоганно, висновки повністю відповідатимуть отриманим результатам, але, якщо вихідні дані для експертного дослідження були помилковими або досліджувані об'єкти не стосувалися справи, були сфальсифіковані тощо, висновок експерта з погляду встановлення істини у справі буде помилковим [7, с. 83].

Непоодинокими є випадки, коли під час винесення постанови про призначення судово-дактилоскопічної експертизи слідчі допускають такі помилки [5, с. 216]:

- нечітко, неясно чи неправильно формулюють запитання, які ставлять на вирішення експертизи;
- надають неналежно оформлені дактилокарти, неякісні та непридатні зразки для порівняльного дослідження;
- не повідомляють експерту дані про чинники слідоутворення;
- не зазначають, які науково-технічні засоби використовували під час виявлення, фіксації, копіювання та вилучення дактилоскопічних слідів;
- надсилають не всі потрібні для виконання дослідження матеріали тощо.

На думку В.М. Абрамової, на процес експертного пізнання впливають [8, с. 55]:

- характер взаємодії і природи об'єктів;
- рівень розвитку знань про них;
- психологічні якості експерта.

Відповідно до процесу пізнання судового експерта саме ці три чинники зумовлюють виникнення експертних помилок.

Особливості експертного пізнання, пов'язані з об'єктом, можна віднести до онтологічних коренів помилок, а особливості пізнання, пов'язані з методологією і процедурою пізнання, — до гносеологічних.

Уперше гносеологічні корені експертних помилок було вивчено В.П. Колмаковим, який вважав, що помилки у висновку експерта можуть виникати через суб'єктивні та об'єктивні причини [9, с. 28].

До об'єктивних причин належать:

- відсутність або недостатня наукова розробленість методики досліджень;
- відсутність даних, які дозволяють правильно оцінити виявлені збіжні чи розбіжні ознаки;
- надходження на дослідження неякісного порівняльного матеріалу;
- використання несправного устаткування, застарілих реактивів;
- прогалини у професійній підготовці працівників експертно-криміналістичних підрозділів.

До суб'єктивних причин належать:

- професійна некомпетентність, неухважність, недбалість і безвідповідальність експерта, його професійна деформація;
- дефекти психофізіологічного сприйняття, характерологічні риси, неоднозначний психологічний стан особи експерта;
- прогалини в організації та плануванні дослідження, поверховість його проведення, нехтування методичними рекомендаціями, правилами поводження з науково-технічними засобами;
- вплив матеріалів справи, авторитет керівника, слідчого, інших учасників процесу.

Слід зазначити, що поділ причин експертних помилок на об'єктивні, що не залежать від експерта, і суб'єктивні, що зумовлені способом його мислення і діями, має умовний характер, оскільки суб'єктивні помилки зазвичай самі мають об'єктивне підґрунтя.

Онтологічні корені експертних помилок у сфері дактилоскопічних досліджень зумовлені дією об'єктивних чинників, основними з яких є:

- ретроспективний характер процесу пізнання обставин події;
- характер та обсяг відображення інформації у слідах (латентність, викривленість, накладення відбитків папілярних узорів, фрагментарність, негативне відображення тощо).

У слідах рук, які залишаються під час вчинення злочинів, ознаки будови папілярних узорів відображаються з певним ступенем повноти. Крім того, в окремих випадках трапляється неадекватна, деформована передача ознак будови папілярного узору у сліді, що значно ускладнює криміналістичне дослідження слідів.

Деформованість ознак є одним з основних джерел помилок, які допускають експерти під час порівняльного дослідження, що виявляється, як правило, у помилкових розбіжностях при збігу безлічі ознак, а також у помилкових збігах за відсутності тотожності [10, с. 47—48].

Зазвичай негативне відображення папілярного узору у сліді виникає у тому випадку, коли на слідосприймаючій поверхні об'єкта відбиваються не папілярні лінії, а міжпапілярні борозенки. Причинами такого відображення можуть бути різні чинники, а саме: густе змочування поверхні нігтьової фаланги якою-небудь барвною речовиною (кров, рідкий бруд, фарба), докладено значного зусилля під час контакту, слідосприймаюча поверхня запилена тощо [3, с. 120]. А отже, незалежно від способу виявлення слідів рук важливо відразу диференціювати сліди з метою визначення, чи не мають вони негативного відображення. Несвоєчасне вирішення цього питання з урахуванням подальших маніпуляцій зі слідом (додаткова обробка, фіксація, вилучення, упаковка) може значно ускладнити формування об'єктивної оцінки збігів і розбіжностей ідентифікаційних ознак і призвести до експертної помилки під час проведення криміналістичного дослідження сліду.

Іноді експертні помилки виникають під час дослідження фрагментарних слідів папілярних узорів, які не дають повного уявлення про загальні ознаки їх будови.

Для визначення локалізації слідоутворюючих ділянок долонної поверхні руки насамперед потрібно ще на місці події зафіксувати у протоколі огляду відомості про призначення, форму, розмірні характеристики предмета, на якому виявлено сліди. Доцільно також оцінювати взаємне розташування слідів на цьому предметі, у тому числі й тих, що відобразилися у вигляді плям і мазків, а також їх форму та розмі-

ри. Велике значення має з'ясування обставин справи, що стосуються розміщення предмета серед об'єктів речової обстановки місця події, і його роль у механізмі вчинення злочину.

Використання таких відомостей у сукупності дозволить створити уявну модель механізму слідоутворення, з'ясувати, як необхідно діяти, щоб на предметі могли утворитися аналогічні за характером і розташуванням сліди. Цілком можливо відтворити передбачувані експериментальні дії зі схожим предметом, добиваючись аналогічних результатів, що є передумовою правильності припущень стосовно того, які частини кисті руки, а також окремі її ділянки контактували під час слідоутворення і в якому стані вони при цьому перебували [3, с. 127—128].

Безумовно, головним завданням є визначення певної ділянки папілярного узору, яка відобразилася у фрагментарному поодинокому сліді долонної поверхні кисті руки. Адже локалізація сліду, навіть коли його можна класифікувати як цілком інформативний за кількістю та якістю деталей будови папілярного узору, є доволі складним завданням.

На особливу увагу заслуговує застосування експертних методик дослідження накладених слідів папілярних узорів. На практиці такі сліди під час попереднього дослідження традиційно оцінюють як непридатні для ідентифікації та у ході огляду місця події не вилучають. Проте сучасний рівень розвитку криміналістичних знань дає змогу розмежувати ідентифікаційні ознаки у слідах, утворених у результаті взаємного накладення. Створення та впровадження в експертну практику методики дослідження таких слідів дозволить слідству отримати криміналістично значущу інформацію для розкриття та розслідування злочину.

Отже, онтологічні корені помилок істотно ускладнюють процес пізнання і збільшують ризик неправильного вирішення експертного завдання (ризик виникнення помилки).

Адекватність пізнання можна забезпечити правильно обраною стратегією його здійснення. На практиці достовірно відтворити у межах експертного завдання той чи інший бік розслідуваної події як чинника об'єктивної дійсності можна за умови використання всіх трьох основоположних методів вирішення таких завдань: діагностичного, ідентифікаційного, ситуаційного, що дозволить пізнати усі слідові зв'язки.

Для формування правильного висновку діяльність судових експертів-криміналістів має базуватися на застосуванні методів, які передбачають виявлення та використання сукупності діагностичних та найбільш інформативних ідентифікаційних ознак, а для цього експерт має їх знати.

Слушною є думка В.М. Абрамової, що для формування достовірного висновку експерт змушений мінімізувати ризик виникнення гносеологічних помилок шляхом використання додаткової інформації, наявної у паралельних, зворотних, зустрічних зв'язках [11, с. 62]. Таке розширення можливостей експертного пізнання можна здійснити завдяки принципу накопичення, збільшення інформації, що реалізується у загальнометодичних положеннях і методиках під час вирішення ідентифікаційних, діагностичних і ситуаційних завдань. Умовою адекватного експертного пізнання слід визнати принцип підсумовування інформації. Такий підхід забезпечить широке охоплення відображеної інформації, заповнить дефіцит одностороннього, однопланового її відображення і слугуватиме умовою адекватного пізнання, яке збільшує можливість достовірного вирішення широкого кола завдань.

Список використаної літератури

1. *Петрушенко В.Л.* Філософія. Курс лекцій : навч. посіб. для студ. ВНЗ I—IV рівнів акредитації / В.Л. Петрушенко. — К. : Каравелла, 2001. — 448 с.
2. *Новые информационные технологии в судебной экспертизе* : учеб. пособ. / [Сысоев Э.В., Селезнев А.В., Рак И.П., Бурцева Е.В.]. — Тамбов : Изд-во Тамб. гос. техн. ун-та, 2006. — 84 с.
3. *Кобзар С.І.* Криміналістичне дослідження слідів рук людини (практиологічний аспект) : монографія / С.І. Кобзар, М.Я. Сегай. — Луганськ : РВВ ЛДУВС, 2006. — 208 с.
4. *Сегай М.Я.* Судебная экспертиза материальных следов-отображений (проблема методологии) / М.Я. Сегай, В.К. Сринжа. — К. : Вид. Дім «Ін Юре», 1997. — 175 с.
5. *Федорів Х.М.* Поняття та ознаки дактилоскопічних помилок / Х.М. Федорів // *Право і суспільство*. — 2011. — № 4. — С. 213—218.
6. *Селиванов Ф.А.* Заблуждение и пороки / Ф.А. Селиванов. — Томск : Изд-во Томского ун-та, 1965. — 130 с.
7. *Белкин Р.С.* Криминалистика: проблемы, тенденции, перспективы. От теории — к практике / Р.С. Белкин. — М. : Юрид. л-ра, 1988. — 304 с.
8. *Абрамова В.М.* Експертні помилки: сутність, генезис, шляхи подолання : дис. ... кандидата юрид. наук : 12.00.09 / Абрамова Валентина Михайлівна. — К., 2004. — 260 с.
9. *Колмаков В.П.* О внутреннем убеждении советского судебного эксперта / В.П. Колмаков // *Вопросы советской криминалистики*. — М. : Госюриздат, 1951. — С. 26—30.
10. *Пророков И.И.* Криминалистическая экспертиза следов / И.И. Пророков. — Волгоград : ВСШ МВД СССР, 1980. — 288 с.
11. *Абрамова В.М.* Онтологічні корені виникнення помилок в діяльності судового експерта / В.М. Абрамова, В.Ю. Швачка // *Бюлетень Міністерства юстиції України*. — 2011. — № 5. — С. 58—65.